

ISSN: 2788-9718 (online)

ISSN: 1814-6961 (Print)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2024. № 27 (3)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)

E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164

Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Аяған Бүркітбай Фелманұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Астана, Қазақстан) Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшісі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Қушқумбаев Айболат Қайырсылаұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Археология докторы, профессор, "Биоархеология" ғылыми орталығының жетекшісі, Вильнюс университеті. Вильнюс қ., Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосукэ, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропологи (Токио, Жапония);

Отенова Гүлфира Елубаевна, Тарих ғылымдарының докторы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры Павлодар қ., Қазақстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, әлеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Әбікей Арман Мұратұлы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендрович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусейтова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Алимбай Нурсан, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Аяган Буркитбай Гелманович, доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Астана, Казахстан); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Ешмухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы) Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрслямович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Мотузаите-Матузевичюте, Гидре, Доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, г. Вильнюс, Литва; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РГКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Мунинов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Отепова Гульфира Елубаевна, Доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А. Маргулана. г. Павлодар, Казахстан; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Уяма Томохико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Абикей Арман Муратович

Мурзаходжаев Куаныш

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru

Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Ayagan G. Burkitbay, Professor of History, Deputy Director of the Institute of State History Institute of Republic of Kazakhstan, (Astana, Kazakhstan); Scopus Author ID: 58655559700; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairislyanovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Motuzaitė-Matuzevičiute, Giedre, Professor (Archaeology), Full Professor, a head of Bioarchaeology Research Centre at Vilniaus Universitetas, Vilnius, Lithuania; Scopus Author ID: 25225880890; ORCID

Mukhtar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve “Saraishyq” - Doctor of Historical Sciences, Professor: Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Otepova Gulmira Elubayevna, Doctor of Historical Sciences, Professor Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus Author ID: 57194518893; ORCID

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300; ORCID

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuilleminot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Abikey Arman

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Kopeyeva Saniya

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhу
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 27. Is. 3, pp. 787-800, 2024
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2024_27_3_787-800

БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1869 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТЕР: СЕБЕБІ МЕН САЛДАРЫ

Әуезхан Кадиржанович Шашаев¹, Оразов Рашид Ешенұлы²,
Бағлан Әшімбекқызы Байназарова³

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050000 Алматы, Қазақстан)
Тарих ғылымдарының кандидаты, жетекші ғылыми қызметкер, қауымдастырылған
профессор
<https://orcid.org/0000-0002-4902-0120>. E-mail: shashaevauezhan@mail.ru

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050000 Алматы, Қазақстан)
Гуманитарлық ғылымдар магистры, аға ғылыми қызметкер
<https://orcid.org/0000-0002-5473-2050>. E-mail: r.o.e@mail.ru

³Орталық Азия инновациялық университеті
(80-үй, Байтұрсынов көш., 160012 Шымкент, Қазақстан)
Тарих ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы.
<https://orcid.org/0009-0003-4634-5910X>. E-mail: bainazarova.baglan@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЭИ, 2024
© Шашаев Ә.К., Оразов Р.Е., Байназарова Б.Ә. 2024

Аңдатпа. *Kіріспе.* Бұл мақалада 1869 жылғы Қазақстанның батыс өңірін шарпыған, әкімшілік басқару реформасының ережелеріне қарулы қарсылық көрсету ретінде көрініс тапқан көтерілістер тарихы баяндалады. Ереже орыс патшалығының қазақ даласын отарлаудағы ең маңызды қадамдарының бірі және хандық одан кейінгі сұлтандар билігін толық жойып, ендігі жерде орыс әкімшілік жүйесінің тірегі болды. Оның қабылдануы қазақ жерлерін толық бақылауға алып, ресейлік ішкі тәртіптерге бейімдеумен қатар, ортаазиялық хандықтарды бағындыруға да жол ашты. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері* – Көтерілістің алғы шарттары, себебі мен салдары, қозғаушы күштері мен таралу аймағын архивтік және басқа да деректер негізінде талдау. *Зерттеудің әдіс-тәсілдері* ретінде ғылыми зерттеулер жүргізуде басшылыққа алынатын: кешенділік, тарихи-салыстырмалық және жүйелеу мен өркениеттілік, жаңашылдық әдістері қолданысқа түсті. *Нәтижелер.* Мақалада 1869 жылғы көтерілістің себеп-салдары талданып, баяндалады. Көтеріліс еркіндік пен дінмен қатар қазақ даласындағы дәстүрлі билікті де сақтап қалуға бағытталды. Ереже бойынша жоғарғы басқару тұтастай әскери губернаторлардың қолдарына берілді. Нәтижесінде қазақ қауымдары жер иелену, әкімшілік басқарылу, білім беру, діни т.б. істер бойынша

ресейлік ішкі заңдар мен тәртіптерге қаратылды. *Қорытынды.* Ереже енгізілуіне орай қазақ халқының құқықтарын шектеді, жер мемлекет меншігі саналды. Білім беру мен діни істері бақылауға алынды. Әкімшілік басқару толықтай орыс шенеуніктерінің қолдарына берілді. Жаңа салық түрлері енгізілді. Ережеге қарсы Батыс Қазақстанда ірі көтеріліс орын алды.

Түйін сөздер: Батыс Қазақстан, реформа, көтеріліс, Уақытша Ереже, Орал облысы, Торғай облысы, Маңғыстау, хан, сұлтан, қожа, ишан, болыстар.

Алғыс айту. Мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің «1869 ж. Батыс Қазақстан аумағында болған көтеріліс жаңа архивтік материалдар негізінде» гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (тіркеу номері: АР19679738).

Дәйексөз үшін: Шашаев Ә.Қ., Оразов Р.Е., Байназарова Б.Ә. Батыс Қазақстандағы 1869 жылғы көтерілістер: себебі мен салдары // Отан тарихы. 2024. Т. 29. № 3. 787-800 бб. (Қаз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_787-800

1869 WESTERN KAZAKHSTAN UPRISINGS: CAUSES AND CONSEQUENCES

Auezkhan Shashaev¹, Rashid Orazov², Baglan Baynazarova³

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(Shevchenko, 28, 050010, Almaty, Kazakhstan)

Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Associate Professor.
<https://orcid.org/0000-0002-4902-0120>. E-mail: shashaevaezhan@mail.ru

²Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(Shevchenko, 28, 050010, Almaty, Kazakhstan)

Master of humanities, senior researcher
<https://orcid.org/0000-0002-5473-2050>. E-mail: r.o.e@mail.ru

³Central Azian Innovation University
(Baitursynova str. 80. Shymkent, 160012. Kazakhstan)

Candidate of Historical Sciences, senior lecturer
<https://orcid.org/0009-0003-4634-5910X>. E-mail: bainazarova.baglan@mail.ru

© Valichanov IHE, 2024

© Shashaev A.K., Orazov R.E., Baynazarova B.A., 2024

Abstract. *Introduction.* This article sets out the history of the 1869 uprisings that swept the western regions of Kazakhstan and expressed armed resistance to the provisions of the administrative reform. This Regulation became one of the most important steps of the Russian kingdom in colonizing the Kazakh steppe and the support of the Russian administrative system, destroying the power of subsequent sultans. Its adoption allowed it to take full control of the Kazakh lands, adapt them to the Russian internal order, to conquer the Central Asian khanates. *The purpose and objectives* of the study are to analyze the prerequisites, causes and consequences, driving forces, and range of the uprising based on archival and other data. *As methods and techniques of research,* methods of comprehensiveness, historical comparability, and systematization and civilization, novelty are used, which are guided by scientific research. *Results.* The article analyzes and sets out the reasons for the 1869 uprising. The uprising was aimed not only at freedom and religion, - but also at maintaining traditional power in the Kazakh steppes. As a rule, top management in general was transferred to military

governors. As a result, Kazakh communities were turned to Russian internal laws and rules on land ownership, administrative management, education, religion and other matters. *Inference.* With the introduction of the Regulation, the rights of the Kazakh people were limited, the land was considered state property. Education and religious affairs are taken under control. Administrative management is completely transferred to Russian officials. New tax types have been introduced. There was a major uprising against the introduction of Polozheni in West Kazakhstan.

Keywords: Western Kazakhstan, reform, uprising, Temporary position, Ural region, Turgai region, Mangistau, khan, sultan, khoja, Ishan, bolivar.

Acknowledgements. The article was carried out within the framework of the project of grant financing of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan "Uprising on the territory of Western Kazakhstan in 1869 based on new archival materials" (registration number: AP19679738).

For citation: Shashaev A.K., Orazov R.E., Baynazarova B.A. The uprising in Western Kazakhstan in 1869: causes and consequences// Otan tarihy. 2024. Vol. № 3. Pp. 787-800. (in Kaz.).

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_787-800

ВОССТАНИЯ В ЗАПАДНОМ КАЗАХСТАНЕ 1869 ГОДА: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Ауезхан Кадиржанович Шашаев¹, Рашид Ешенович Оразов²,
Баглан Ашимбековна Байназарова³

¹Институт истории и этнологии им Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Казахстан)

Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, ассоциированный профессор
<https://orcid.org/0000-0002-4902-0120>. E-mail: shashaevauvezhan@mail.ru

²Институт истории и этнологии им Ч.Ч. Валиханова
(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Казахстан)

Магистр гуманитарных наук, старший научный сотрудник
<https://orcid.org/0000-0002-5473-2050>. E-mail: r.o.e@mail.ru

³Центрально-Азиатский инновационный университет
(д. 80, ул. Байтурсунова. Шымкент, 160012. Казахстан)

Кандидат исторических наук, старший преподаватель
<https://orcid.org/0009-0003-4634-5910X>. E-mail: bainazarova.baglan@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Шашаев А.К., Оразов Р.Е., Байназарова Б.А. 2024

Аннотация. *Введение.* В этой статье излагается история восстаний 1869 года, охвативших западные регионы Казахстана и вызвавших вооруженное сопротивление положениям реформы административного управления. Это Положение стало одним из важнейших шагов Русского царства в колонизации казахской степи и опорой русской административной системы, полностью уничтожив власть последующих султанов. Его принятие позволило не только взять под полный контроль казахские земли, адаптировать их к российским внутренним порядкам, но и покорить среднеазиатские ханства. *Цель и задачи исследования* - анализ предпосылок, причин и последствий, движущих сил и ареала восстания на основе архивных и других данных.

В качестве методов и приемов исследования применяются методы комплексности, историко-сопоставимости и систематизации и цивилизованности, новизны, которыми руководствуются при проведении научных исследований. *Результаты.* В статье анализируются и излагаются причины восстания 1869 года. Восстание было направлено не только на свободу и религию, но и на сохранение традиционной власти в казахских степях. Как правило, высшее управление в целом было передано военным губернаторам. В результате казахские общины были обращены к российским внутренним законам и правилам по землевладению, административному управлению, образованию, религиозным и другим делам. *Вывод.* С введением Положения права казахского народа были ограничены, земля считалась государственной собственностью. Образование и религиозные дела взяты на контроль. Административное управление полностью передано русским чиновникам. Введены новые виды налогов. Против введение Положения в Западном Казахстане произошло крупное восстание.

Ключевые слова: Западный Казахстан, реформа, восстание, Временное положение, Уральская область, Тургайская область, Мангистау, хан, султан, ходжа, ишан, болалар.

Благодарность. Статья выполнена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования РК «Восстание на территории Западного Казахстана в 1869 году на основе новых архивных материалов» (регистрационный номер: AP19679738).

Для цитирования: Шашаев А.К., Оразов Р.Е., Байназарова Б.А. Восстания в Западном Казахстане 1869 года: причины и последствия // Отан тарихы. 2024. Т. 27. № 3. С. 787-800. (на каз.)

DOI: 10.51943/2788-9718_2024_27_3_787-800

Кіріспе. XIX ғ. 50-60 жж. капиталистік қатынастардың даму барысындағы капиталдың қорлануына орай, Ресей мен Ұлыбритания Орталық Азия елдеріне ықпал ету және арзан шикізат көздері мен тауар айналымын өткізетін нарық нысандары үшін аса ірі бәсекелестік тартыстарға түскен еді. Бұл мәселеде, кезінде Азия мен Еуропаға шығудың кілті ретінде Петр Бірінші қарастырған Қазақ жері Ресей үшін отарлауға тиімді шекаралас жақын аймақ болатын. Басталып кеткен отарлаудың соңғы нүктесін қоятын реформаларды жүзеге асыру міндеті жүзеге асырыла бастады. Оңтүстік аумақтарда жаңа жерлердің басып алынуы алдында бұрын шеп саналған қазақ далалары енді империяның ішкі облыстарына айнала бастады. Бүкіл қазақ даласындағы басқару жүйесін түбегейлі өзгерту, оларды ішкі ресейлік басқару тәртіптерімен теңестіру, империяның басқа бөліктерімен араластыру қажеттілігі туындады. Осы арқылы басқару және салық жинау істерін қолайлы ету де көзделді. Бұл тіпті, билігінен айырылған хан, сұлтан, болыс-билерді айтпағанда, бұрын бейбіт қалыптағы қожа, ишан, молдалардың да наразылығын тудырып, көтерілісшілер басшысына айналуына алып келді.

Материалдар мен әдістер. Қазақстанның батыс өңіріндегі, 1869 жылғы Орал мен Торғай облыстарындағы және тағы басқа жерлердегі көтерілістер аз уақытқа созылғанына қарамастан деректерінің біршама көптігімен көзге түседі. Олардың басым бөлігі – Орынбор архивінде, сонымен бірге ресейлік орталық архивтер мен еліміздің бас архивінде шоғырланған құжаттар. Мысалы, 1869 жылдың 16 қаңтарында ашылып, 1874 жылдың мамыр айында жабылған «О возникших в Тургайской и Уральской областях беспорядках и о введении в действие Положения, о восстановлении в степи спокойствия» деп аталатын бір ғана істің өзі 642 парақтан тұрады. Сонымен қатар көтеріліске қатысқандарға байланысты тергеу комиссияларының істері, төтенше билер съезі, кейбір рубасыларының жауап-көрсетулері, мәселенің көптеген жақтарын ашып

көрсетуге таптырмайтын құнды деректер. Деректер арасында көтерілісшілердің Ережені қабылдаған ауыл аймақтарға жолдаған хаттары да ұшырасады. Мұндай хаттардан олардың жоспарлары, ұстанымдары айқын көрінеді. Бұл хаттар үкімет орындарының қолына тапсырылған (Орынбор обл. мемл. архиві 6-қ., 10-т., 8273-іс, 2-4-пп.). ҚР Орталық архивінің № 85 – «Закаспий әскери округіне қарасты Маңғышлақ приставы басқармасы» атты қордан 1869–1870 жылдардағы реформаға қарсы көтеріліс пен осы өлкеде орын алған 1916 жылғы көтеріліс туралы мәліметтер алынды. *Зерттеудің методологиялық тәсілдері* ретінде тарихи зерттеулер жүргізуде пайдаланылатын кешенділік, тарихи-салыстырмалық және жүйелеудің негізгі әдіс-тәсілдері қолданылды. Мақала тақырыбына орай қазіргі тарих ғылымындағы шынайылық, деректік негіздеме мен құжаттық сүйемелдеу және қолданыстағы әлемдік трендтер бағыттары мен жаңашыл тәсілдері басшылыққа алынды.

Талқылау. Ресей империясының отарлау саясаты мен оған қарсы болған көтерілістер тарихы мен тарихнамасы ауқымды зерттеулерді қамтыған, дегенімен мақала барысында оның маңызды дегендеріне ғана тоқталуды жөн көрдік. Әрине зерттеушілер арасында түрлі пікірталастар мен алуан түрлі көзқарастар орын алған. Қазақ жерін жаулап алу мен тұрғындарын бағындыру төңірегінде Л. Мейер, М.И. Красовский, М.М. Сперанский, В.А. Перовский, М.И. Венюков, М. Терентьев, А.И. Макшеев, А.А. Кауфман және т.б. отарлаудың орталықтағы және жергілікті жерлердегі ерекшеліктері мен барысы туралы өздерінің көзқарастары мен зерттеулерін қалдырды. Империялық отарлау барысында ең маңызды да шешуші қадамдардың бірі болған 1867-68 жылдардағы реформалар нәтижесінде туындаған қарсыластық қозғалысы тақырыбы да патшалық дәуірдің өзінде талай таластарды туғызды. Кеңестік кезеңдегі зерттеулерде де бұл көтерілістерге аз да болса белгілі бір бағалар берілді. Әкімшілік басқару реформалары мен қазақ даласындағы оған қарсылықтар жөнінде алғаш рет сол тұстағы орыс бұқаралық ақпарат құралдары жазды. Көтеріліске әкелген реформа баптары талқыланбаса да бұл шағын хабарлар мен мақалаларда жергілікті халықтың жаңа өзгерістерді қабылдауға құлықсыз екендіктері баяндалды. Аталған 1867-68 жылғы ережелерге қарсы көтерілістер туралы, сол кездегі баспасөздерде: 1869 ж. «Современная летопись», «Современные известия», «Биржевые ведомости», «Оренбургские губернские ведомости», «Вестник Европы», «Русский инвалид», «Голос», «Всеобщая газета» және тағы басқаларында жарияланды. Олардың арасында осы Ережені сынға алған мақалалар да болды. Мысалы, «Вестник Европы» (Вестник Европы, 1869. Кн. 5: 380) журналы бұратана көшпелі халықтарда округтік және болыстық басқару жүйелерін енгізу әлі ерте деп есептеді. Дәл осындай пікір, «Отечественные записки» басылымында жарық көрген болатын. Басылымда - 1867 ж. 11 шілдедегі Сырдария және Жетісу облыстарын басқару туралы ережені «бұратаналар» арасында осындай қоғамдық өзгерістерді іске асыру асығыстық болар делінді. 1869 жылы «Московские ведомости» газетінің наурыздың соңындағы нөмірінде (№68) жаңа ережелердің өзі жөнінде емес, басым түрде оған қарсылықты көбірек жариялады. Империялық дәуірдегі орыс тарихнамасы ішінде 1868 жылғы Ережеге байланысты Н.А. Середә өзінің әділ де батыл ойларын білдірген еді. Ол өзінің «Русская мысль» журналында жариялаған көлемді мақалалары топтамасында реформаның әлсіз, қазақтар арасында жүзеге асыруға келмейтін шикі тұстары мен оған қарсы қарулы көтерілісті туғызғанын атап айта отыра, жаңа тәртіптерді енгізудегі билік орындарының жіберген қателіктерін тізбектеп, басқару тәсілдерін ашық сынға алған болатын (Середә, 1891а: 41-44.; Середә, 1891ә: 19). Аталған Ереже жобасын талқылау ісіне Орынбор Шекара комиссиясын басқарған М.В. Ладыженскийдің мен қазақ тұрмысын жақсы білетін шығыстанушы В.В. Григорьевтің қатыстырылмауы Гирс комиссиясының қателіктерінің бірі деп А.И. Добросмыслов атап көрсетті

(Добросмыслов, 1902: 425). Ф. Лобысевич өлкеде облыстар мен уездердің құрылуын, олардың шекараларын сөз етіп, одан кейін басым түрде дала төсіндегі көтеріліс қимылдарын сипаттады, дегенімен, өзінің Орынбор өлкесіндегі қазақ даласы туралы еңбегінде 1868 ж. реформаларды айтқанымен, оның жасалу ерекшеліктеріне тоқталмайды. Ф. Лобысевич тұжырымдарынан қазақ халқының соттық істерінің, басқа да кейбір салттарының «артта қалғандығы», оларды осындай ережелер арқылы өркениетке жетелеуге болатындығы жайлы көзқарастары байқалады (Лобысевич, 1891: 14-27). Кеңестік тарихнамада 1867-1868 жж. патша реформалары мен соның салдарынан болған көтерілістер туралы біршама пікірталастар болды. Б.С. Сүлейменовтың 1946 және 1951 жж. жарық көрген шағын мақалаларында реформалардың даярлануы сол кезеңдегі біршама сипатталды. Кейінгі мақаласында ғалым Ресей экономикасының кең-байтақ аумақтарды шаруашылық жағынан игеруге деген қажеттіліктері, Қазақстанның арзан шикізат көзі мен орыс өнеркәсібі тауарларын өткізетін нарығы ретінде қалыптасуы, консервативтік патриархалдық-феодалдық топтарды әлсірету қажеттілігі және осыған байланысты солтүстік-батыс қазақ жерлерін ресейлік әкімшілік жүйеге жақындастырудың қажеттілігі 1867-1868 жж. әкімшілік реформалардың жүргізілуіне жетеледі деген болатын (Сүлейменов, 1951: 118). Б.С. Сүлейменовтың реформаға қатысты түпкілікті көзқарастары оның 1963 ж. жарық көрген іргелі монографиясында нақтыланған болатын (Сүлейменов, 1963: 39, 47). Б.С. Сүлейменовтың кеңестік дәуірдегі келесі бір ірі зерттеуші В.Я. Басинмен бірге жариялаған еңбегінде осы реформалар мен оның салдары туралы мәселе де қамтылды. Аталған еңбекте 1868 жылғы ереженің жалпы мазмұны қысқаша беріліп, отарлау сипатына қарамастан оның Қазақстанды жалпыресейлік экономикалық жүйеге тартуға ықпал еткені, қазақ даласындағы патриархалдық-феодалдық тәртіптер ыдырай бастап, оның орнына капиталистік қатынастардың еніп, дами бастағаны, мәдениеттің де дамығаны жөнінде біршама даулы тұжырым жасалаған болатын (Сүлейменов, Басин, 1981: 133-136). Ж.Қ. Қасымбаев 1869-1870 жж. қазақтар көтерілісіне арнаған бір мақаласында автор капиталистік Ресейдің ұлттық аумақтардың, соның ішінде қазақ даласының да әлеуметтік-саяси және шаруашылық дамуына әсерін тигізбей тұра алмайтын еді, деп атап көрсеткен (Қасымбаев, 1989: 84). 1867-1868 жж. ережелердің даярлануы мен оның ерекшеліктері Қ.А. Жиреншиннің еңбегінде оның қазақ қоғамына әкелген саяси және экономикалық өзгерістеріне талдау жасалған. Қ.А. Жиреншин реформалардың бұрынғы патриархалдық-феодалдық құрылыстың іргесін сөге отырып қазақ жеріне буржуазиялық қатынастардың енуі мен дамуына әсер еткенін атап өтеді (Жиренчин, 1996: 80-83). Б.С. Әбенаның кандидаттық диссертациясында 1868 ж. реформаның Орынбор өлкесінде енгізілуі мәселесі қарастырылып, автор тарапынан оған қазақ жерлерінің Ресей империясының түпкілікті отарына айналдыру құралы деген баға беріледі (Әбенова, 2000: 24). Реформалардың даярлануы тарихын баяндай келе Б.М. Абдрахманова, көршілес жатқан қыстау орындарынан ауылдар мен болыстар ұйымдастыру қағидаттары қазақтардың дәстүрлі қоғамдық ұйымдарына мүлдем сәйкеспейтін жасанды әкімшілік бірліктерді туғызып, оның үлкен қателіктерінің біріне айналғанын көрсетеді (Абдрахманова, 2010: 84-85). Сонымен қатар, Ж.Қ. Қасымбаев кейінгі жылдары жариялаған еңбектерінің бірінде өзінің жоғарыда берілген пікірлерін нақтылай түскен болатын (Қасымбаев, 2010: 114). А.Т. Қаипбаева мен А.А. Нұрмұхамбетов отарлық кезеңдегі реформалар негізінде құрылған жаңа басқару жүйесі әскери басқыншылық сипатқа ие болғанын атап көрсетеді (Қаипбаева, 2016: 76).

Зерттеу нәтижелері. Алдымен, Қазақстанның Батыс аймағында бұрқ ете түскен көтерілістердің алғы шарттарына тоқталып өтейік.

1868 жылдың күзінде Комиссия бірнеше жылға созылған өз жұмысын аяқтап, 21 қазан күні Орынбор, Сібір қазақтары жерінен және Семей облысынан Орал, Торғай,

Ақмола және Семей облыстарын жасақтау жөнінде император бекіткен жарғы шығарады. Жаңа ереженің жобаларын 1869 ж. 1 қаңтарынан бастап іске асыру көзделеді. Облыстар Орынбор генерал-губернаторлығына қаратылды. Бұл сөзсіз патшалық Ресейдің қазақ даласын отарлаудағы келесі, аса маңызды қадамдарының бірі болып табылды.

Орынбор генерал-губернаторы Н.А. Крыжановский 1869 ж. қаңтарда өлкедегі қазақ қауымдарына хабарлама таратып, онда олардың әртүрлі заң-ережелермен жүргенін қолайсыз деп тапқан император ағзамның оларға арнап ортақ заңдар шығарғанын мәлімдеді. Бұнда олар қараған бұрынғы Орынбор өлкесінің бұдан былай екі облыс пен сегіз уезге, олар өз кезегінде болыстарға бөлінетіні, аға сұлтандардың орнына қазақ жұртына жер пайдалануда не қаржылық істерде ешқандай қатысы болмайтын орыс уезд бастықтары тағайындалатыны жарияланды. Олардың халыққа бейтарап және әділ қарайтындары, болыстар мен басқа да лауазымдар жөнінде айтылды. Түтін салығы, әскерден босатылуы, еркін көшіп-қонатындары жайында хабарлай келіп, қазақ халқының өзіне беріліп отырған мұндай мейірбандықты дұрыс түсінетініне, олардың ұлы мәртебелі патшаға алғыс білдіретініне (ҚР ОМА. 25-қ. 1-т., 1817-іс. 504 п.) үміттенетінін жариялады.

Ел ішінде қобалжу басталды, 1869 ж. қаңтардың шамамен 10-12 аралығында жергілікті билердің бірі Мұңайтпас Бөтенбекұлы өз қыстауында – Ұлы Қобда бойындағы Бескопа жазығында алыс-жақын жерлердегі билер мен белгілі ақсақалдарды шақырып үлкен құрылтай-кеңес ұйымдастырды. Архивтік құжаттарға қарағанда, аталмыш кеңеске Саттық Тайұлы, Тұрым Тортайұлы, Айжарық Бекбауұлы, Ермек Қостанұлы, Жақсыбай Жылгелдіұлы, Садақай Бәсібекұлы, Рысалы Бекенұлы, Меңдәлі Бәйтерекұлы, Қоңырау Тышқанбайұлы сияқты табын руының билері мен белгілі адамдары, олардан бөлек Қадырбек, Қожамберді бөлімдері, Елек-Қобда бойларындағы басқа да Табын мен Тама ауылдарынан көптеген адамдар шақырылған. Деректерге қарағанда, бұл құрылтайға 500-ге жуық адам қатысқан. Екі күнге созылған бұл жиын Уақытша Ережені талқылауға, оны қабылдау не қабылдамау жөнінде шешім шығаруға арналады. Кеңес кезінде пікірлер екіге бөлінеді. Біреулері ережені қабылдауды жөн көрсе, басқа біреулері қабылдамауды ұсынады. Ақырында кеңеске қатысушылар ережені қабылдамауды ұйғарып, бүкіл ел-жұрт болып қыстауларын тастап, даланың оңтүстік түкпірлеріне – Сам-Матай, Үстірт өңірлеріне қоныс аудару туралы шешімге келеді. Алайда қыс ішінде көшу қиындығына байланысты бұл шешімді қоя тұрып, генерал-губернаторға Ереже жөніндегі әңгімелердің анық-қанықтығын сұрап хат жазуды ұйғарады. Орынбор әкімшілігі бұрынғы Орта бөліктің аға сұлтаны Мұхамеджан Баймағамбетұлын Қобда бойына аттандырған соң ел іші біршама тынышталады. Ол Мұңайтпас, Саттық сияқты жергілікті билермен арнайы кездесіп, ереженің мазмұнын түсіндіріп, халыққа басу айтқан болатын.

Бірақ бұл дауыл алдындағы уақытша ғана саябырсу еді, – аға сұлтан келіп кеткеннен кейін көп ұзамай ел іші тағы, бұл жолы бұрынғыдан да бетер бүлінеді. Бұған себепкер Қобда-Елек бойындағы белгілі молда әрі ишан Ықылас Досұлы (Досмағамбетұлы) есімді адам болған (ООМА. 6-қ. 10-т., 8273-іс. 2-п.). Ол Уфаға барып, ондағы бас мүфти Сәлімгерей Тевкелевпен жолығып келген беті болатын; келе салысымен ол Елек пен Қобда арасындағы ауылдарға жаушыларын жіберіп Тамды өзені бойындағы өз ауылына тағы бір кеңеске шақырады. Деректерге қарағанда, осы кеңеске Мұңайтпас би 50 адаммен аттанған және басқа да адамдарды қатысуға шақырған. Осы жиында Ықылас Досұлы өзінің бас мүфтимен кездескенін, оның сөздерінен секем алғанын, Уақытша Ереженің қазақтарды шынымен православие дініне қаратуынан күмәнданатындығын хабарлайды (ООМА. 6-қ. 10-т., 8239-іс. 6-п.). Ықылас ишан бірден ортаға қарулы жігіттерден жасақ шығарып орыс өкіметіне қарсы

тұруға үндеген. Оның сөздері ауыл-аймақтарға тез тарап, ел іші одан бетер дүрбелеңге толады, ереже туралы қауесеттер ауыл-ауылға жаңа қарқынмен қаулай жөнеледі. Әрқайсысы 600-700 адамнан тұратын қарулы жасақтар шығарылып ауылдар арасына жаңа тәртіпке бағынбауға үндеулер таратылады. Осы кезең көтерілістің басталуы болатын. Ықылас Досұлы оның негізгі рухани көсемдерінің біріне айналады, Саттық Тайұлы, Жақсыбай Жылгелдіұлы, Әлімжан Сарымолдаұлы, Жандәулет Жанаманұлы және т.б. Ықыластың үндеулерін халыққа таратушылар болады. Үндеулердің дені бүкіл қандастарын «Алла мен дін үшін» қасиетті соғысқа шақыру болған. Ықыластың ишан екені аталды, Әлімжан мен Жандәулет екеуі де қожа әулетінен өрбіген молдалар болатын. Алғашқы кеңесті ұйымдастырған Мұнайтпас би де қажылыққа бірнеше рет барған діни қайраткер болып табылған. Қобда мен Елек арасындағы қарулы топтар сәл кейіннен ауылауылдарды аралап, халықты өздеріне күшпен қаратуға тырысады. Жаңа тәртіпті қабылдамай, өздерімен қосылуға шақырады. Жаңа үлгіні қабылдап қойған немесе оған іш тартқан ауылдарды шауып, малдарына барымта жасайды, арада біраз қақтығыстар орын алады. Жаңа отаршылдық тәртіпке бағынбау үшін өз жерлерін тастап Үстірт өңіріне кетуді ұйғарған көтерілісшілер ережені алдында қабылдаған қандастарын да өздерімен бірге кетуге үгіттейді. Осындай оқиғалар салдарынан Орал және Елек уезінің болыстарын ұйымдастыруға шыққан комиссиялар үлкен қарсылықтарға кез болады. Орал уезінің бастығы подполковник Черноморсков бастаған комиссия бастапқыда жұмыстарын сәтті бастағанымен алғашқы қиындыққа Ұлы Қобда бойында кезігеді. Осы өзеннің төменгі жақтарында қыстайтын Құлмағамбет Қитарұлы бидің ауылында Уақытша Ереже туралы хат мешіт ішінде көпшіліктің алдында оқылып, одан соң қанжармен кескіленіп тасталады (ООМА. 6-қ. 10-т., 8321-іс. 10-п.). Хатпен таныс болған халық мұндай хаттарды қабылдамайтындарын, үндеуге риза еместерін және келген жаушыларды әрі қарай жібермейтіндіктерін жариялайды. Олар өз ақсақалдарының Қобданың оң жағындағы кеңеске кеткендерін (әңгіме Бесқопадағы кеңес туралы болып отыр) және олардың өздері келмейінше ешқандай комиссияны жібермеуді, қаруланып дайын отыруды тапсырып кеткендерін жеткізген. Мешітте жиналған адамдардың барлығы қарулы, аттары ерттеулі, сақадай-сай даярлықта болған. Бұл оқиға 1869 ж. 11 қаңтар күні орын алған. Комиссия мүшелері басқа хатты апаруға жүргелі оқталғанда, қарулы топ олардың жолын кескен, егер тыңдамаса олардың өлтіріліп, суға тасталатындарын айтып ескерткен. Комиссия құрамындағы жергілікті билердің келесі тобы 12 қаңтар күні Қобданың төменгі жағындағы Қарасу көлінің маңындағы Сапақ Пұсырманұлы мен Жапар ауылдарына келген кезде де дәл осындай жағдайдың үстінен түседі. Оларды 40 шақты қарулы адам қоршап алып, алдыңғы жаушылардың қағаздарының кескіленіп тасталғанын, бұларды да ішкері өткізбейтіндерін, себебі Қобданың арғы жағына кеңеске кеткен ақсақалдары солай тапсырып кеткендігін жеткізген. Кеңесте бір шешім шықпайынша, бұларды да, комиссияны да қабылдамайтындарын жариялаған. Кеңес өтіп жатқан ауылға өтпекші болған жаушыларды қарулы топ күшпен кері қайтарған. Осыдан соң бұлар да кері қайтуға мәжбүр болады (ООМА. 6-қ. 10-т., 8239-іс. 3-4-пп.). Жергілікті халық комиссия құрамындағы өкімет бекіткен молданы да қабылдамаған, оны өздерінің емес, орыстардың адамына санайтындарын айтқан. Комиссия мүшелері ел арасындағы әңгімелерге қарап, ережеге қарсылық көрсетіп жүргендерді сұлтан Қаналы (Ханғали) Арыстанұлы мен оның адамдарының қолдап жүргендерін хабарлаған. Орал уездік комиссиясының келесі бір тобы Қиыл өзенінің бойындағы Кете руының ауылдарында да үлкен қарсылықтарға тап болады. Жергілікті жұрт ешқандай комиссияны да, ережені де қабылдамайтындықтарын айтып, келген өкілдерді өліммен де қорқытады. Мұнда да топ мүшелерін 40-қа тарта қарулы адамдар қарсы алып, басқа ауылдарға жібермей аттандырып жібереді. (Середа, 1891а: 41-44.) Черноморсков

Орал облысының әскери губернаторына 18 қаңтарда жазған рапортында Орал және Торғай облыстарының 5 мың түтіннен тұратын Кете және Жылқышы Табын руларының ескі тәртіпті қару күшімен қорғауға даяр екендерін мәлімдеген. Аталған түтін санының 1,5 мыңы Орал облысына қарайтыны көрсетілген (ООМА. 6-қ. 10-т., 8239-іс. 16-п.). Бұл көтеріліс басындағы бірер ру көлеміндегі мәлімет болатын. Өз кезегінде Орал әскери губернаторы, генерал-майор Н.А. Веревкин Қарасу көлінің маңындағы ауылдарға өзінің қатал үндеуін жариялайды. Онда олардың «әзірге кеш болмай тұрғанда естерін жиюларын», өзінің әскер жіберуін күтпеуді, әскер жіберілсе «қалтырай берулерін», себебі еш аяушылық болмайтынын айтып ескертеді. Елек уезінің бастығы Плотников бастаған ұйымдастыру комиссиясы да сәтсіздікке ұшырайды. Мұның құрамында ағайынды Арынғазыұлы сұлтандар да болған. Алғашқы болыстарды жасақтаған соң, Табынтал (Табантал) өзенінің бойында жергілікті Табын және Тама руларының ақсақалдары комиссияға сенбейтіндерін, ереже туралы Орынбор генерал-губернаторынан ғана естігілері келетіндерін жеткізеді. Олар енді жаңа тәртіпті қабылдауға ниеттерінің жоқтығын мәлімдейді. Бесқопа кеңесінен соң губернаторға жазылған хатты жолда Плотниковтың адамдары алып қойған еді. Уезд бастығы бұдан былай өзінің басты әкім екенін, сол себепті қазақтардың өзін айналып өтіп, губернаторға тікелей шықпауға тиіс екендерін жеткізген болатын. Осыған наразы болған халық комиссияны қоршап алады, 100-ден астам қарулы адамдар да жиналып қалады. Қарулы жігіттерден сескенген ұйымдастырушылар түнді пайдаланып Орынборға қайта оралады (ООМА. 6-қ. 10-т., 8320-іс. 20-п.). Іс жүзінде қарулы адамдар көрсетілген мөлшерден әлдеқайда көп болған және олар комиссияға ашық қарсылық танытқан. Бұл жердегі қарсылықты негізгі ұйымдастырушы жасы 80-нен асқан Саттық Тайұлы болған. Ол 1822–1826 жж. Жоламан Тіленшіұлы бастаған көтеріліс сардарларының бірі болған болатын. Орынборға келген соң Плотников Торғай облысының әскери губернаторы Баллюзекке даладағы толқулардың себептері сұлтан Қаналы Арыстанұлының, Айжарық, Жақсыбай т.б. адамдардың елді азғыруынан деген мәлімдеме жасайды. Ережеге дейін аға сұлтан көмекшісі болған Байәділ Кейкіұлы сәтсіздіктердің басты себебі көтерілісшілерде емес, өзінің жеке қарсыластары Арынғазыұлы сұлтандардың кінәсінен деп губернаторды сендіріп, одан комиссияны өзі бастап шығуға рұқсат алады (Мощенский, 1913: 2). Бұл адам осы арқылы қызмет-мансап алуды да көздеген. Алайда бұл сапар да сәтсіз аяқталып, Плотников та, Кейкіұлы да арттарынан қуған қазақ жасақтарынан қашып Орынборға оралады. Орал облысы Калмыков уезінің ұйымдастыру комиссиясына да жергілікті Беріш, Ысық рулары қарсылық көрсетіп, жаңа тәртіпті қабылдаудан бас тартады. Комиссия басшысы әскери старшина Голованов 25 казак шақыртуға мәжбүр болады. Гурьев уезінің болыстарын жасақтауға шыққан капитан Тверитинов бастаған комиссия жұмысы да сәтсіздікке душар болады. Жем өзенінің төменгі жағында үш ауыл ұйымдастырған топ Жем және Сағыз өңірлеріндегі Ысық, Шеркеш, Адай ауылдарының билеріне Ереже туралы түсіндіргенімен, көп ұзамай 400 адамдық қарулы жасақтың шабуылына ұшырайды. Жергілікті халық жаңа ережені, орыс басшыларын қабылдағылары келмейтіндерін, бұрынғы аға сұлтан биліктерін қалдыруды талап еткен. Алғашқы соққыны мылтықтардан оқ атып тойтарған комиссия келесі шабуылды күтпей, 23 қаңтар күні түн ішінде Гурьевке оралуға мәжбүр болады. Орал әскери губернаторы Веревкин қарсылық көрсеткен Адай руына Жем бойындағы жаз жайлауларына тек Ережені қабылдаған ауылдар ғана жіберілетінін хабарлауды көздеген (ООМА. 6-қ. 10-т., 8239-іс. 21, 24-31-пп.). Осылайша, толқулар жалыны бір уақытта көршілес өңірлерді де шарпып, көтеріліс кең қанат жая бастайды. Ықылас Досұлы мен оның серіктері алыс-жақын маңдағы бүкіл қазақ ауылдарына үндеулер таратып ережеге қарсы күреске шақырады. Деректерге қарағанда, көтеріліс қарсаңында 1869 ж. басында

Мұнайтпас би Үстірт, Хиуа өңірлерінде қыстайтын Шөмішті Табын руына, ал би Тұрым Тортайұлы Шекті руына жаушылар арқылы хат жіберіп, Жаңа Ереже туралы хабарлаған, көтеріліске шақырған. Хаттардың бәрі қасиетті діндері мен Алла жолында соғысуға шақыру мазмұнында болған. 1869 ж. қаңтар айының басында шөмішті табын және шекті-шабақ руларының белгілі билері мен батырлары Жәнібек Барақұлы, Алдаш Байғанаұлы, Әзберген Мұнайтпасұлы және Есет Көтібарұлының ұлы Назар бастаған делегация Хиуа ханына келіп, қазақтардың Уақытша Ережені қабылдаудан бас тартып, орыс өкіметіне қарсы шыққандарын айтып көмекке әскер сұраған болатын. Ережеге қарсы хабарларды Ішкі Орданың ықпалды сұлтандарының бірі, кейіннен белгілі ақын, ағартушы болған Шәңгерей Бөкеев те таратқан. Ол елге ереженің патша әлі бекітпеген уақытша екенін, қазақтар үшін пайдалы бола ма соны білу үшін тәжірибе түрінде енгізіліп отырғанын хабарлаған. Ережелердің қазақтар үшін пайдалы болуы екіталай екенін де айтқан, башқұрттар тәрізді өз жерлерін сатып, кедейшілікке ұшырап, соңынан христиан дінін қабылдауға мәжбүр болулары мүмкін екенін ескерткен. Шәңгерей сұлтан өкіметтің де осыны көздеп отырғанын, өзінің Уфада болуы кезінде башқұрттардың орыс дініне көптеп өтіп жатқандықтарын өз көзімен көргенін жариялаған. Сұлтан Орынборда қазақтардың дініне қатысты өзіне мәлім болған өкіметтің басқа да шараларын жеткізумен қатар, Бөкей ордасы жұртын Елек уезінде болған жағдайлардан, ондағы елдің көтерілгенін, уезд бастығының да, Кейкіұлының да сәтсіздіктері жөнінде хабардар еткен. 1869 ж. көтерілістің негізгі жетекшілерінің бірі Қаналы Арыстанұлы (тарихи әдебиеттерде Ханғали) болды. Ол Әбілқайыр ханның 4-ші ұрпағы болатын. Қаналы 1855–1857 жж. аралығында Орта бөлікке қарасты 57-дистанцияны басқарған, 1857-1860 жж. аталған бөлік аға сұлтанының көмекшісі қызметін атқарған. Сотник шенінде болған, 1859 ж. бір топ қазақ депутациясымен бірге Петербургке император сарайына барған, сол үшін есаул шеніне өткен. Сол жылы 27 жаста болған сұлтанды Есет Көтібарұлы т.б. белгілі ордалықтармен бірге император сарайына жіберуге арнайы іріктеген Орынбор генералгубернаторы А. Катенин Қаналыға мінездемесінде: «...Молодой человек, обещающий быть со временем весьма полезным орудием Правительства», - деп көрсеткен болатын (РМТА. 1291-қ. 82-1859-т., 21-іс, 19-п.). Сәл кейіннен 3-ші дәрежелі әулие Станислав орденімен, Станислав ленталы күміс медальмен марапатталған. Алғашында өкімет комиссиясының құрамына еніп болыстар жасақтауға қатысқан Қаналы сұлтанның көтерілісшілер жағына шығу хикаясы қызықты әрі қарама-қайшылыққа толы. Бір деректер бойынша 1868 ж. аяғында болыстардың құрылатындығы туралы естіген ол Орал уезіне қарасты Черноморсков тобына өз көмегін ұсынған. Оның рұқсатын алған сұлтан болыстық сайлау кезінде өзінің туған бауырын болыс етуге тырысқан сыңайлы (Сербаринов, 1869: 55 п.). Осы жерде таластар орын алып қалады. Бұған қоса, ел билеп келген бұрынғы төре-сұлтандар тобы мен патша өкіметіне қызмет қыла бастаған жергілікті ру өкілдерінің арасындағы тартыс та қылаң береді. Бұрынғы Батыс бөлік аға сұлтанының көмекшісі болған, ережеден соң Орал уезі бастығының кіші көмекшілігіне бекітілген Шолақ Айбасұлы уезд бастығы Черноморсковқа Қаналыны ел арасында іріткі салушы етіп көрсеткенге ұқсайды. Кейбір алдыңғы архивтік деректерде бұл екі адамның араздықта болғаны туралы кездеседі. Сұлтанның сайлау кезіндегі қылықтарынан секем алған уезд бастығы оған сенімсіздікпен қарайды. Дегенмен ашық тұтқындауға бата алмаған Черноморсков Қаналыға жабық конверт беріп, оны Оралға, әскери губернатор Веревкинге жеткізуді талап етеді. Подполковниктің әрекетінен сезіктенген сұлтан былай шыға конвертті ашып хатты оқығанда оның губернатордан өзін барған бойда жедел тұтқынға алып, халықты көтерілуге үгіттегені үшін дереу сотқа беруді сұраған екен. Сюжеті ертегілердегі оқиғаларға ұқсаса да шын мәнінде осылай болған, бұл оқиға деректермен

қатар сұлтанның ұрпақтары арасында да сақталған. Осыны көрген оның жақтастары Қаналыға дереу қобдалық табындардың ханы атағын алып, көтеріліс көсемі болуды ұсынады. Бұрын орыстың есаул шенінде, аға сұлтан көмекшісі болған Қаналы Арыстанұлы Уақытша Ереже бойынша да патша өкіметіне қызмет көрсетіп, бір қызметке ие болудан үмітті еді. Жоғарыдағы оқиғадан соң ол біржолата көтерілісшілер жағына шығып, оның негізгі жетекшілерінің біріне айналады. Шамамен қаңтардың ортасында Торғай облысының аумағына өтеді. Оның Хиуаға кеткенге дейінгі іс-әрекеттері түгел дерлік осы облыс аумағында өтті. Қаналы сұлтан көтерілістің бір көсемі Саттық Тайұлының күйеу баласы болып келсе, күрестің келесі бір жетекшісі Айжарық Бекбауұлымен де құдандалық туыстықта болған. Аталған сұлтандар «уақыт өте құтылуды» Орал губернаторына көршілес Торғай губернаторы Ф. Баллюзек те ұсынған болатын. Жоғарыдағы оқиғадан сұлтандар мен қарадан шыққан қызметкерлер арасындағы бақталастық айқын көрінеді. Арынғазы сұлтан ұрпақтарымен Байәділ Кейкіұлы тайталасса, Шолақ Айбасұлы мен оның күйеу баласы Омар Қазыұлы (Сырым Датұлының немересі) да төре табын биліктен шеттетуге тырысқан. Бұлардың барлығы орыс оқу орындарында оқыған, жоғарғы қызметтерге қол жеткізген адамдар болатын. Басқарудың жаңа тәртібі олардың жолын ашып бергендей еді. Төре затымен әсіресе бұрынғы Батыс бөлік аға сұлтанының көмекшісі қызметінде болған Айбасұлы қатты өштесті. Оның төрелермен күресі көтеріліске дейін әлдеқашан ерте басталды. Ол Қаналы сұлтанмен бір дау бойынша араздықта болса, Орынбор Шекара комиссиясының бұрынғы төрағасы В.В. Григорьевке 1866 ж. жолдаған бір хатында аға сұлтан М. Тәукеұлы бастаған сұлтандарды қатты сөккен болатын. Мұнда ол Орынбор басшылығына «даладағы бүкіл зұлымдықтың түп-төркіні – сұлтандар» екенін түсінетін уақыт келгенін жазды (РМТА. 853-қ. 1-т., 178-іс, 60-п.). Мұндай пікірлер шамадан артық болса да оның сұлтандар тобына ымырасыздығын анық көрсетті. Айбасұлының айыптаулары, билік орындарының басқа да тергеулері бүкіл далада атақты болған Тәукеұлының өте ұзақ жылдарға шетке жер аударылуына әкелген еді. Бақталастық күресте де Жаңа Ереже сыйлаған мүмкіндіктерді толық пайдаланып жоғарыда аталған үшеуі де жоғарғы қызметтерге қол жеткізді. Айбасұлы Орал облысы әскери губернаторы жанындағы айрықша тапсырмалар жөніндегі шенеунік қызметіне өтті, Орал уезі бастығының көмекшісі болды. Сонымен бірге, ережеге дейін сұлтандар табының өз арасында, тіпті Айшуақ ұрпақтарының өз ішінде де ішкі талас-тартыстар, бақталастық күрестер болғанын атап өту қажет. Мысалы, бүкіл Орынбор өлкесіне атақты сұлтан, Орта бөлікті басқарған Мұхамеджан Баймағамбетұлының өзі туыстарымен Батыс бөлік аға сұлтаны Тәукеұлына қарсы әрекеттер жүргізді. Бұдан бөлек өз көмекшісі болған аталған Қаналыны да а қызметінен кетуге мәжбүр етіп, кейін тіптен жерлерін даулап, қамауға алуды да сұраған кездері де орын алды. Шағын тартыстар қатардағы сұлтандар арасында да көрініс берді. Ел ішіндегі дәстүрлі бұрынғы билер, рубасылары өз ру бөлімдерін жеке-дара басқарып келсе де, ресми биліктен төре затының шеттетілуіне сезікпен қарады. Төрелер қауымы болса жаңа тәртіпке наразылықта болды, оның салмақты себептері де бар еді. Ереже оларды бұрынғы дәреже-биліктерінен, ықпалдарынан айырды, мұның нәтижесі іс жүзінде де бірден көрінді – Орал және Торғай облыстарында өткен алғашқы болыстық сайлауларда бірде-бір төре заты қызметтерге өтпеген болатын. М. Арынғазыұлы мен Қ. Арыстанұлы сұлтандардың, олардың туыстарының болыстық қызметтерге өте алмауы оларды ел арасына ереже жөнінде теріс пікірлер таратуға, қарсылыққа үндеуге негіз бола алды.

1869 ж. қаңтар айының аяғында көтеріліс қазақтың бүкіл батыс далаларын шарпыды. Күрес қимылдары Орал облысының құрылуы тиіс төрт уезі – Орал, Гурьев, Калмыков, Ембі уездерін түгел қамтыды. Ең алғашқы қарсылықтарға Орал, Калмыков

уездерінің комиссиялары ұшыраған болатын. Толқуларға алаша, байбақты, беріш, ысық, адай, шеркеш, таз, кете т.б. рулар қызу араласты. Сұлтансыық (Байұлы) одағы – Беркін Оспанұлын (Сырым Датұлының немересі, байбақты руынан), осы одаққа ішіндегі алаша руы – Сейіл Түркебайұлын, шеркеш руы – Құсбай Айбасұлын, ысық руы – Жабы Намазұлын өздеріне әмір етіп сайлады. Әлім одағына қарайтын кете руы – Мәмбетәлі Аймағамбетұлын (көтерілген шекті бөлімдерінің әмірі болып та есептелген) сайлады. Орыс деректерінде олар көтеріліс хандары ретінде көрсетіле береді, қазақтардан сол заманда алынған ақпарларда олар көп жағдайда әмір түрінде аталады. Кейбір деректерге қарағанда, көтерілген халық аталған әмірлерді Уақытша Ережеде айтылған қазақтарға өз биліктерін өз ұйғарымдары бойынша сайлауға құқық беретін баптарды негізге алған.

Қорытынды. Көтеріліс еркіндік пен дінмен қатар қазақ даласындағы дәстүрлі билікті де сақтап қалуға бағытталды. Алдыңғы тарихи кезеңдерде Ресей өкіметі қазақ даласындағы хандық билікті әлсіретіп, олардың билігін шектеп келсе, бұл Ереже бойынша жоғарғы басқару тұтастай әскери губернаторлардың қолдарына берілді. Реформа бойынша қазақ ауылдарындағы қоғамдық қызметтерді иелену сайлаулар арқылы жүзеге асырылды. Бұл демократиялық оң қадам болғанымен, ғасырлар бойы дәстүрлі хандар мен билер басқаруында болған көшпелі қоғам бұған даяр емес еді. Жергілікті жерлерде болыстыққа сайлану үшін үлкен талас-тартыстар орын алды, сайлаушыларды сатып алу, пара беру әдістері кеңінен қолданылды. Осылайша аты шулы болыстық таластар, партияларға (ру бөлімдеріне) бөліну кезеңі дүниеге келді. Облыс және уезд басшылығы мұндай жағдайларды билік мүддесі үшін пайдаланды. Көтерілісті басуға үлкен әскер жұмылдырылды. Көтеріліс жеңіліске ұшыраса да, патша өкіметінің реформасына едәуір үлкен тосқауыл болды. Реформа Батыс Қазақстанның үлкен өңірінде қарсылықтар салдарынан кеш енгізілді. Болыстардың жасақталуы ұзақ айларға тежелді. Бұл іс жүзінде әкімшілік отарлауға қарсы бағытталған ұлтзаттық көтеріліс болып табылатын. Ұзаққа созылған қарсылыққа қарамастан Уақытша Ереже енгізілді және қазақ даласын отарлаудың жаңа кезеңін дүниеге әкелді.

Дереккөздер

ҚР ОМА – ҚР Орталық Мемлекеттік архиві
 ОрОБМА – Орынбор облыстық біріккен мемлекеттік архиві
 ООМА – Омбы облыстық мемлекеттік архиві
 РМКАА – Ресей Мемлекеттік көне актілер архиві
 РМӨТА – Ресей Мемлекеттік әскери-тарихи архиві
 РМТА – Ресей Мемлекеттік тарихи архиві

Sources

CSA RK – Central State Archive of the Republic of Kazakhstan
 USAOR – United State Archive of the Orenburg Region
 ORSA – Omsk regional state archive
 RSAAA – Russian State Archive of Ancient Acts
 RSMHA – Russian State Military Historical Archive
 RSHA - Russian State Historical Archive

Әдебиеттер тізімі

Абдрахманова, 2010 – *Абдрахманова Б.М.* История Казахстана: власть, система управления, территориальное устройство в XIX веке. Караганды: «Гласир», 2010. 380 с.

Әбеннова, 2000 – *Әбеннова Б.С.* 1868 жылғы әкімшілік-басқару реформасының Орынбор өлкесіне енгізілуі және оның зардаптары. Тарих ғыл. кандидаты диссертациясының авторефераты. Алматы, 2000. 32 б.

Вестник Европы, 1869 – *Вестник Европы.* Внутреннее обозрение. 1869. Кн. 5.

Дела в киргизских степях, 1869 – *Дела в киргизских степях // Московские ведомости.* 1869. № 68.

Добросмыслов, 1902 – *Добросмыслов А.И.* Тургайская область. Исторический очерк. Тверь: Типо лит. Н.М. Родионова, 1902. 524 с.

- Жиренчин, 1996 – *Жиренчин К.А.* Политическое развитие Казахстана в XIX – начале XX веков. Алматы: «Жеті жарғы», 1996. 352 с.
- Касымбаев, 1989 – *Касымбаев Ж.К.* О некоторых вопросах истории национально-освободительного движения в Казахстане второй половины XIX в. // История и историография национально освободительных движений второй половины XIX – начала XX в. в Средней Азии и Казахстане. Ташкент: Изд-во «Фан», 1989. 136 с.
- Касымбаев, 2010 – *Касымбаев Ж.К.* Теоретические, историографические и источниковедческие аспекты антиколониальных восстаний в Казахстане. Книга третья. Алматы, 2010. 204 с.
- Қайпбаева, 2016 – *Қайпбаева А.Т., Нурмухамбетов А.А.* 1867-1868 жж. әкімшілік реформалар: мәні мен барысы // *Отан тарихы*. 2016. № 4 (76).
- Лобысевич, 1891 – *Лобысевич Ф.* Киргизская степь Оренбургского ведомства (очерк). Москва: Типо-литогр. Высочайше утвержд. Т-ва И.Н. Кушнеревъ и К^о, 1891. 41 с.
- Материалы по истории, 1960 – *Материалы по истории* политического строя Казахстана. Том 1. Алма-Ата: Издательство АН КазССР, 1960. 442 с.
- Мошенский, 1913 – *Мошенский В.* Краткий исторический обзор Актюбинского уезда и окрестных степей в далеком прошлом // «Актюбинский городской вестник», 1913. № 3. 2 с.
- Середа, 1891а – *Середа Н.А.* Из истории волнений в Оренбургском крае // «Русская мысль». М., 1891. Кн. VII.
- Середа, 1891б – *Середа Н.А.* Из истории волнений в Оренбургском крае // «Русская мысль». М., 1891. Кн. VIII.
- Сербаринов, 1869 – *Сербаринов Г.* Киргизские волнения в 1869 г. Қолжазба (жылы көрсетілмеген). ҚР Ұлттық кітапханасы қолжазбалар қоры, 1869. 55-п.
- Сулейменов, 1951 – *Сулейменов Б.С.* Об административном устройстве казахской степи по реформе 1867-1868 годов // Вестник АН КазССР. 1951. № 2.
- Сулейменов, 1963 – *Сулейменов Б.С.* Аграрный вопрос в Казахстане последней трети XIX – начала XX в. (1867-1907). А.-Ата: Издательство АН КазССР, 1963. 411 с.
- Сулейменов, Басин, 1981 – *Сулейменов Б.С., Басин В.Я.* Казахстан в составе России. Алма-Ата: Наука, 1981. 247 с.

References

- Abdrahmanova, 2010 – *Abdrahmanova B.M.* Istoriya Kazahstana: vlast', sistema upravleniya, territorial'noe ustroystvo v XIX veke [History of Kazakhstan: power, management system, territorial structure in the nineteenth century]. Karagandy: Glasir, 2010. 380 p. (In Rus.).
- Abenova, 2000 – *Abenova B.S.* 1868 zhylgy akimshilik-baskaru reformasynyn Orynbor olkesine engizilui zhane onyn zardaptary. Tarih gyl. kandidaty dissertaciyasynyn avtoreferaty [Introduction of the administrative and managerial reform of 1868 in the Orenburg Region and its consequences. Abstract of the dissertation of the Candidate of Historical Sciences.]. Almaty, 2000. 32 p. (In Kaz.).
- Dela v kirgizskih stepyah, 1869 – *Dela v kirgizskih stepyah* [Affairs in the Kyrgyz steppes] // *Moskovskie vedomosti*, 1869. № 68. (In Rus.).
- Dobrosmyslov, 1902 – *Dobrosmyslov A.I.* Turgaiskaya oblast'. Istoricheskii ocherk [Turgai region. Historical outline]. Tver': Tipo-lit. N.M. Rodionova, 1902. 524 p. (In Rus.).
- Қайпбаева, 2016 – *Қайпбаева А.Т., Нурмухамбетов А.А.* 1867-1868 әкімшілік реформалар: мәні мен барысы [1867-1868 administrative reforms: essence and course] // *Отан тарихы*. 2016. No. 4 (76). (In Kaz.).
- Kasymbaev, 1989 – *Kasymbaev Zh.K.* O nekotoryh voprosah istorii nacional'no-osvoboditel'nogo dvizheniya v Kazahstane vtoroi poloviny XIX v. // Istoriya i istoriografiya nacional'no-osvoboditel'nyh dvizhenii vtoroi poloviny XIX – nachala XX v. v Srednei Azii i Kazahstane [On some issues of the history of the national liberation movement in Kazakhstan of the second half of the XIX century. // History and historiography of the national liberation movements of the second half of the XIX – early XX century in Central Asia and Kazakhstan]. Tashkent: Fan, 1989. 136 p. (In Rus.).
- Kasymbaev, 2010 – *Kasymbaev Zh.K.* Teoreticheskie, istoriograficheskie i istochnikovedcheskie aspekty antikolonial'nyh vosstanii v Kazahstane [Theoretical, historiographical and source studies aspects of anti-colonial uprisings in Kazakhstan]. 3rd book. Almaty, 2010. 204 p. (In Rus.).
- Lobysevich, 1891 – *Lobysevich F.* Kirgizskaya step' Orenburgskogo vedomstva (ocherk) [The Kirghiz steppe of the Orenburg Department (essay)]. Moskva: Tipo-litogr. Vysochajshe utverzhd. T-va I.N. Kushnerev i K, 1891. 41 p. (In Rus.).
- Materialy po istorii, 1960 – *Materialy po istorii* politicheskogo stroya Kazahstana [Materials on the history of the political system of Kazakhstan]. Tom 1. A.-Ата: Izdatel'stvo AN KazSSR, 1960. 442 p. (In Rus.).
- Moshenskii, 1913 – *Moshenskii V.* Aktobe uezi men onyn ainalasyndagy dalalarga kyskasha tarihy sholu [A brief historical overview of Aktobe county and the surrounding steppes in the distant past] // *Aktobe kalalyk habarshysy*, 1913. № 3. 2 p. (In Rus.).
- Serbarinov, 1869 – *Serbarinov G.* Kirgizskie volneniya v 1869 g. [Kyrgyz unrest in 1869] Kolzhazba (zhyly korsetilmegen). – KR Ұлттық кітапханасы қолжазбалар қоры. 55 p. (In Rus.).

Sereda, 1891a – *Sereda N.A.* Iz istorii volnenii v Orenburgskom krae [From the history of unrest in the Orenburg region] // Russkaya mysl'. M., 1891. Book VII. (In Rus.).

Sereda, 1891ә – *Sereda N.A.* Iz istorii volnenii v Orenburgskom krae [From the history of unrest in the Orenburg region] // Russkaya mysl'. M., 1891. Book VIII. (In Rus.).

Suleimenov, 1951 – *Suleimenov B.S.* Ob administrativnom ustroistve kazahskoi stepi po reforme 1867-1868 godov [About the administrative structure of the Kazakh steppe on the reform of 1867-1868] // Vestnik AN KazSSR. 1951. Nr. 2. (In Rus.).

Suleimenov, 1963 – *Suleimenov B.S.* Agrarnyi vopros v Kazahstane poslednei treti XIX – nachala XX v. (1867-1907) [The agrarian question in Kazakhstan in the last third of the XIX – early XX century (1867-1907)]. A.-Ata: Izdatel'stvo AN KazSSR, 1963. 411 p. (In Rus.).

Suleimenov, Basin, 1981 – *Suleimenov B.S., Basin V.Ya.* Kazahstan v sostave Rossii [Kazakhstan is part of Russia]. A.-Ata: Nauka, 1981. 247 p. (In Rus.).

Vestnik Evropy, 1869 – *Vestnik Evropy.* Vnutrennee obozrenie [Bulletin of Europe. Internal review] 1869. Book 5. (In Rus.).

Zhirenchin, 1996 – *Zhirenchin K.A.* Politicheskoe razvitie Kazahstana v XIX – nachale XX vekov [Political development of Kazakhstan in the XIX – early XX centuries.]. Almaty: Zheti zhargy, 1996. 352 p. (In Rus.).

ОТАН ТАРИХЫ. 2024 № 27 (3)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ. 2024. № 27 (3)

МЕТОДОЛОГИЯ / METHODOLOGY

<i>Кабульдинов З.Е., Торайгыров Е.М., Черниенко Д.А.</i> АБЫЛАЙ И ЕГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ С МАНЬЧЖУРСКОЙ ДИНАСТИЕЙ.....	547
<i>Доскараева А.А., Мұхатова О.Х., Жұмаділ А.К.</i> XVII–XVIII ҒАСЫРДЫҢ І-ШИРЕГІНДЕГІ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫ ТАРИХЫНЫҢ ОТАНДЫҚ ТАРИХНАМАСЫ.....	565

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

<i>Абенова Б.С., Әбенов Д.Қ.</i> РЕСЕЙЛІК БИЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР ИНСТИТУТЫ: БЕЛГІЛЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	582
<i>Abdulina A.T., Ualtayeva A.S., Margulan A.S.</i> THE CITY AS A PROBLEM IN FOREIGN AND SOVIET HISTORIOGRAPHY.....	596
<i>Вектагамбетова М.Зһ., Вимолданова А.А., Тастекова Г. В.</i> PRACTICES OF UEZD MANAGEMENT OF KAZAKH VOLOSTS IN THE TURGAI REGION IN THE SECOND HALF OF THE XIX - EARLY XX CENTURY.....	610
<i>Джумағалиев Д.А.</i> КАЗАХСТАНСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОДКАСТЫ НА ПЛАТФОРМЕ YOUTUBE: РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ И ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ.....	625
<i>Каскарбаева Г.</i> ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА.....	639
<i>Кашкимбаев А.Н.</i> СУЛТАН ГАЗИ ВАЛИ-ХАН (ВАЛИХАНОВ): ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ.....	653
<i>Қаипбаева А.Т., Әбікей А.М.</i> 1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ІРГЕЛЕС ЕЛДЕРДЕГІ БАЛАЛАР ПАНАСЫЗДЫҒЫ МӘСЕЛЕСІНЕ ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ.....	665
<i>Қоңқабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х., Қоңқабаева А.Н.</i> МӘМЛҰК СУЛТАНАТЫН ЗЕРТТЕУ ТУРАЛЫ ЖАЗБАША ДЕРЕККӨЗДЕР.....	680
<i>Құдайбергенова А.И., Тайман С.Т., Жетібаев К.М.</i> МҰСТАФА ШОҚАЙ ЖӘНЕ ТҮРКІСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҚАЗАҚ АКСР ЖЕРІНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ.....	692
<i>Kuanbay O. (Turkey), Apendiyev T., Ushkurbayeva A.</i> SOME ASPECTS OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE REPUBLIC OF TURKEY (1991-2021).....	706
<i>Sultan-Khan A. Zhusip, Zhumatay S.</i> THE ALL RUSSIAN CONSTITUENT ASSEMBLE AND THE HISTORY OF THE CREATION OF ALASH ORDA.....	721
<i>Умбетов Н.А.</i> К ВОПРОСУ О ХРОНОЛОГИИ ПРАВЛЕНИЯ ХАНОВ НА ВОСТОКЕ УЛУСА ДЖУЧИ В 1420-Х ГОДАХ.....	734
<i>Хазретәліқызы Р., Ас Х. (Турция), Дюсембекова Ж.</i> ҚОҢЫРҚОЖА ҚОЖЫҚОВТЫҢ ТЕРГЕУ ҚҰЖАТТАРЫ – ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗ.....	755
<i>Черепанов К.В.</i> ПРЕВРАЩЕНИЕ КАЗАХСТАНА В ПРОМЫШЛЕННО-РЕСУРСНУЮ БАЗУ СССР В ЭПОХУ Д.А. КУНАЕВА (1964-1986 ГГ.).....	771
<i>Шашаев Ә.К., Оразов Р.Е., Байназарова Б.</i> БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1869 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТЕР: СЕБЕБІ МЕН САЛДАРЫ.....	787
<i>Шотанова Г.А., Ужкенов Е.М.</i> ЗАПАДНЫЙ КАЗАХСТАН В XIX ВЕКЕ: ТОРГОВЛЯ КАК ИНСТРУМЕНТ РЕГИОНАЛЬНОЙ КОЛОНИЗАЦИИ.....	801

ЭТНОГРАФИЯ / ETHNOGRAPHY

<i>Абилева Н.М., Рахимжанова С.Ж.</i> ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ГОНЧАРНОГО ДЕЛА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ XIX - XX ВВ. ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР.....	814
---	-----

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.
